

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

e-ISSN: 2687-5128

Sayı: 15 | Yıl: 2020/1

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLINE ve ASOS veri indeksleri ile SOBIAD atf dizin tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) basılı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL UNIVERSITY
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Sayı: 15, yıl: 2020/1 Issue: 15, Year: 2020/1

e-ISSN: 2687-5128

Sahibi / Owner	Yayın Kurulu / Editorial Board
(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)	Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)	Doç. Dr. Abdulnasır SÜT
Prof. Dr. Mustafa AGÂH	Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR
	Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Baş Editör/Editor In Chief	Dr. Öğrt. Üyesi Nebi BUTASIM
Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM	Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ
Dil Editörü/Language Editor	Dr. Öğrt. Üyesi Bedrettin BASUĞUY
Arş. Gör. Mehmet ÇAVDAR	Dr. Öğrt. Üyesi Süleyman TAŞKIN
	Arş. Gör. Dr. Sahip AKTAŞ
Alan Editörleri/Field Editors	Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK
Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK	
Arş. Gör. Ömer TAY	Danışma Kurulu /Advisory Board
Arş. Gör. Sadi YILMAZ	Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi)
Arş. Gör. Fatmatüzzehra YAŞAR	Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)
	Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi)
Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief	Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN	Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi)
	Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi)
	Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi)
	Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi)
	Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi)
	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)
	Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi)
Kapak ve Sayfa Tasarımı	Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi)
R@nin Dijital Tasarım	Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi)
	Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
	Prof. Dr. Hayati AYDIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
	Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi)
	Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000
Merkez/BİNGÖL
Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik posta / e-mail

bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi)
Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi)
Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Ahmet BOSTANCI (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Casim AVCI (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Gassan MURTADA (Siirt Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp Bekir YAZICI (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Halim ÖZNERHAN (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Kerim BULADI (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR (Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi), Prof. Dr. Mustafa KIRKIZ (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr. Sait UYLAŞ (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Ömer ÇELİK (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Yaşar DÜZENLİ (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Ali KUMAŞ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Doç. Dr. Aydın TEMİZER (Marmara Üniversitesi), Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Faruk ÖZDEMİR (Sinop Üniversitesi), Doç. Dr. Hasan TANRIVERDİ (Ordu Üniversitesi), Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Hüseyin AKGÜN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Doç. Dr. Kenan AYAR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Doç. Dr. Kenan MERMER (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Kemal ÖZKURT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Doç. Dr. İbrahim USTA (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. İsmail YALÇIN (Selçuk Üniversitesi), Doç. Dr. Mithat ESER (Selçuk Üniversitesi), Doç. Dr. Osman DEMİR (Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Doç. Dr. Recep GÜN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Veysel ÖZDEMİR (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Metin PARILDI (Erciyes Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN (Batman Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Cengiz MURSEL (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ESWED (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI (Sinop Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Fevzi YİĞİT (Nevşehir Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hamdi TÜRKÖĞLU (Bayburt Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÇİFTÇİ (Harran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI (Erciyes Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali Bağır (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Emin EREN (Ankara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK (Muş Alpaslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer BARLAK (Sinop Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUGAY (Atatürk Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Umut KAYA (Marmara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zarife Şeyma ALTIN (İstanbul Üniversitesi)

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi olarak 2020 yılının yoğun gündemine rağmen Haziran sayısını tamamlamanın akademik hazzını yaşıyoruz.

2020 Haziran 15. Sayısı yoğun Covid-19 gündeminin arasında yine aynı heyecan ve akademik olgunlukla sürecini tamamlayıp akademik camia ile buluşmayı başarmıştır. Her yeni çalışmada olduğu gibi bu sayıda da özellikle, yoğun gündemin etkisi altında kalsa da, yenilikler, yeni bakış açıları ve yeni bir dünyaya açılan yeni kapıların aralığını görmek ve akademik dünyaya sunmak nasip olmuştur.

Dergimiz 14. Sayıdan itibaren elektronik ortama geçtiğinden dolayı daha önce kısıtlı tuttuğumuz makale sayısını yine nitelik ve akademik süreçlere dikkat ederek bu sayıda arttırmaya karar verdik. Dergimiz ulusal alanda yetkin bir konuma sahip olup uluslararası indekslere de başvurularımız yapılmış ve bu indekslerin dergimizi takip süreci başlamıştır. Çalışmalarımız, dergimizin uluslararası indekslerde taranmasını sağlamaya yönelik olarak devam etmektedir.

Dergi çalışmalarımız içinde bu sayıda Arapça, Türkçe makaleler yer almaktadır. Özellikle 14. sayıdan itibaren yoğun olarak başvurusu bulunan saha çalışmaları gibi çok disiplinli makalelerin dergimizde yer alması dergimize farklı bir hüviyeti de beraberinde getirmektedir. Aynı çeşitlilik ve doğrudan kamuoyunu ilgilendiren çok disiplinli çalışmalar bu sayımız da yer almıştır.

Olabildiğince şeffaf ve hızlı süren çalışmalarımız dergimizin hareket kabiliyet ve alanını genişletmiş, hakemlerimizin ve editörü kurulumuzun da verdiği destek ve çabalarla, dergimiz önceki sayılarda olduğu gibi niteliğini arttırmaya devam etmiştir.

Dergimizin bu sayıdan itibaren uluslararası görünürlüğünü arttırmak amacıyla farklı alanlarda ve dillerde makaleler almayı hedeflemekte ve editör kurulu buna yönelik yoğun çabalarını sürdürmektedir. Uluslararası etik kurallarına bağlı olarak bu sayıdan itibaren kabul edilecek makaleler için dergi yönetim kurulu bazı kararlar alacaktır. Alınacak her yeni karar mutlak surette akademik yazım ve etik kurallar çerçevesinde olup dergiye gönderilecek makalelerin niteliklerini arttırmaya yöneliktir.

Editörü kurulunun yoğun çabaları ile son halini verdiğimiz dergimizin akademik camiaya katkı sağlayacağını umarak, editörü kurulunda yer alan değerli çalışma arkadaşlarımıza, hakemlik görevini icra eden öğretim üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

KLASİK ARAP KRİTİĞİNDE ŞİİRİN MELEKE VE KÜLTÜR İLE İLİŞKİSİ	1
KUR'ÂN'DA KABİR HAYATI	17
MOLLA SADRÂ'DA VÂCİBÜ'L-VÜCÛD'UN İSPATINDA BURHAN-I NEFS	36
TEFSİRDE İHTİLAF SEBEBİ OLARAK MÜŞTEREK LAFIZLAR: KUR' ÖRNEĞİ	50
METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA MODERN ARAP ŞİİRİNDE MERYEM FİĞÜRÜ	65
İBN SELLÂM'IN TABAKÂT'I VE ABDÜLKÂHIR CÛRCANÎ'NİN DELÂILU'L-İ'CÂZ'I ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA	83
TEDLÎS YAPMAKLA İTHAM EDİLEN KÛFELİ RÂVİLER	99
ENSÂR'IN İKTİDAR TALEPLERİNİN REDDİ BAĞLAMINDA HİLÂFETİN KUREYŞİLİĞİ PROBLEMATİĞİ	124
KUR'ÂN SEMÂ'INDA BAYILMA VE ÖLÜME VARAN HÂLLER KONUSUNDA SÛFİLERE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	145
ARAP EDEBİYATINDA SU'LÛK ŞAİRLERİN ŞİİR TEMALARI	163
NÛH B. MUSTAFA EL-KONEVÎ'NİN EŞREFU'L-MESALİK FÎ'L-MENASİK ADLI RİSALESİ: İNCELEME	192
EMRİN UMÛMİLİĞİ HUSUSUNDA MEZHEBİNE MUHALİF BİR FAKİH EBU'L-YÛSR EL- PEZDEVÎ	219
ARAP EDEBİYATI VE BELAGATI ÂLİMLERİNDEN İBNEBÎ'L-İSBA' EL-MİSRÎ	236
SANATIN NE'LİĞİ VE İŞLEVİ	252
ADÂLETE YÖNELİK KUSURLAR KARŞISINDA İMAM MÜSLİM'İN METODU	267
FELSEFENİN FIKHÎ HÜKMÜ	287
FUKAHA'NIN FELSEFEYE BAKIŞI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME	287
NECÎB MAHFÛZ'UN HADRATU'L- MUHTARAM İSİMLİ ROMANININ İNCELENMESİ	304
"EL-BELÂGATU'L-VÂDİHA" ADLI ESERİN DİNİ YÜKSEK İHTİSAS MERKEZLERİ ÖĞRENCİLERİNİN KUR'ÂN'I KERÎM-I ANLAMASINDAKİ ALGILARINA ETKİSİ	324
KUR'AN KURSU ÖĞRETİCİLERİNİN MESLEKÎ DOYUM DÜZEYLERİ	337
KAFKAS ALBANYASI DEVLETİNİN HİRİSTİYANLIK ÖNCESİ	357
DİNÎ İNANÇLARI	357

İSLÂM DÜŞÜNÜRLERİNİN BİLGİ ANLAYIŞI ÜZERİNE EĞİTİMSEL BİR ANALİZ	375
ÇEVİRİ	
İSLAM KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ	394
KİTAP TANITIMI	
İSLÂM'IN KLASİK ÇAĞINDA FELSEFE TASAVVURU	401

KUR'ÂN'DA KABİR HAYATI

Grave Life in the Qur'an

Avnullah Enes ATEŞ

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı

Assoc. Prof., Bilecik Sheikh Edebali University Faculty of Islamic Sciences Department of Arabic
Language and Eloquence
Bilecik, Turkey
enes.ates@bilecik.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4909-9203
DOI: 10.34085/buifd.691880

Öz

Ölüm ötesi hayata dair bütün bilgiler vahye dayanır. Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aktardığı bilgiler çerçevesinde ahiret hayatına dair detaylar öğrenilir. Bu nedenle ahiretle ilgili akli çıkarımlarda bulunmak mümkün değildir. Kabir hayatı da nakille bilinebilecek hususlardan olduğundan konuyla ilgili başta Kur'ân'a, sonrasında da sahih hadislere başvurulmalıdır. Kur'ân'da hesap günü ve o günle ilgili anlatıların kabirdeki sorgu ve neticesinde verilen mükâfat ve cezayla çeliştiği ileri sürülmektedir. Amellerin tartılıp insanların cennetlik veya cehennemlik olduklarının öğrenildiği bir hesap günü gelmeden kabirde bunların bilinmeyeceği söylenmektedir. Bu çerçevede Kur'ân'da hesap günü tasvirleriyle hadislerde geçen kabir azabına dair anlatılanların da tezat oluşturduğu ve dolayısıyla ilgili hadislerin kabul edilemeyeceği belirtilmektedir. Bu çalışmada, ortaya atılan iddia sadece Kur'ân ayetlerinden hareketle ele alınmış, Kur'ân açısından kabir hayatına dair hadislerde anlatılanların Kur'ân ile bir çelişki oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Öncelikle ölüm esnasında insanların kendi sonlarının nasıl olacağını öğrendiklerini anlatan ayetler tetkik edilmiş, sonrasında bu ayetlerin kıyametteki hesap, tartı, amel defterlerinin verilmesi ve diğer hesap günüyle ilgili ayetlerle birlikte nasıl anlaşılması gerektiğine temas edilmiştir. Ayrıca kabir hayatıyla ilgili hadislerde paylaşılan bilgilerin Kur'ân'dan sağlanması yapılmıştır. Neticede Kur'ân'ın bu hadislerde yer alan bilgilerle çelişmediği, aksine ölümle birlikte ahiret hayatının başladığını, diriliş gününden önce sorgu, ödül ve cezanın varlığını desteklediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tefsir Problemleri, Kabir Hayatı, Kabir Azabı, Ölüm Meleği.

Abstract

All information about life after death is based on revelation. The Qur'an and the Prophet in the framework of information transferred to the details of life hereafter learned. Therefore, it is not possible to make mental inferences about the hereafter. Since the life of the grave is one of the issues that can be known by transportation, firstly the Qur'an and then the true hadiths should be used. In the Qur'an, it is argued that the account of the day and the accounts of that day are in contradiction with the reward and punishment given to the interrogation in the tomb. It is said that they cannot be known in the tomb until an account day comes when the deeds are weighed out and learned that people are heaven or hell. In this context, it is stated that the accounts of the Qur'an and the accounts of the grave punishment in the hadiths are contradictory and thus the related hadiths cannot be accepted. This study will deal with the assertion only from the verses of the Qur'an, and will examine whether there is a contradiction with the Qur'an in the hadiths about the grave life of the Qur'an. First of all, the verses that explain how people learn about their endings during death will be discussed, and then how these verses should be understood along with the verses related to the account of the apocalypse, weighing, deeds and other account day. In addition, the information shared in the hadiths about the grave life will be provided from the Qur'an. As a result, it was seen that the Qur'an does not contradict the information in these hadiths; on the contrary, the

life of the hereafter began with death and supported the existence of queries, awards and punishments before the day of resurrection.

Key Words: Tafsir, Tafsir Problems, Grave Life, Grave Torment, Angel of Death.

GİRİŞ

Kabir hayatıyla ilgili çok fazla rivayet bulunur. Yeniden dirilme günü gelmeden, ölümle başlayan hayatın birçok detayı bu rivayetlerde anlatılır. Rivayetlerin ekseriyeti senet açısından sahih kategorisinde değerlendirilebilecek niteliktedir.¹ Farklı sahabeler tarafından Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen bu yoğunluktaki hadislerin kesin bir dille reddedilebilmesi ancak Kur'ân'ın açık ifadeleriyle çelişmesiyle makul görülebilir. Aksi takdirde bilimde keyfilik baş gösterir. Kaldı ki Allah Resulünün (s.a.v.) sözleri Müslümanlar için Kur'ân'dan sonra ikincil kaynak niteliğindedir. İsnadında sorun olmayan bu sözlerin usul dışı birtakım gerekçelerle reddi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şahs-ı manevisine bir saygısızlık sayılır.² Ne var ki bazı araştırmacılar, insan hayatının dünya ve ahiretle sınırlı olduğu, Kur'ân'da bu iki hayatın dışında bir üçüncü hayattan açıkça bahsedilmediği, hesabın ahirette diriltildikten sonra verileceği, mükâfat ve azabın ancak hesaptan sonra olacağı,³ aksi takdirde Kur'ân'da detaylı olarak anlatılan hesap, mizan, amel defterinin verilmesi gibi olayların değerini yitireceği gibi gerekçelerle kabir hayatına dair rivayetleri kabul etmemektedirler.⁴ Kabir hayatıyla ilgili bazı rivayetlerin Kur'ân'ın bazı ayetleriyle çeliştiğini öne sürerek tümünden bir kabir yaşamını inkâra gitmektedirler.⁵

Bu çalışmanın amacı Kur'ân ayetlerinin kabir hayatına dair anlatılanlarla çelişki içermediğini, kıyametteki hesaptan önce ölen tüm insanların nasıl bir sonla karşılaşacaklarını öğrendiklerini Kur'ân'ın anlatımı üzerinden göstermektir. Ayrıca bu çalışmada ahiretle, o gündeki hesap ve mizanla ilgili anlatıların insanların akıbetlerinin o günde belli olacağı gibi bir algı oluşturduğu ancak bu algının Kur'ân çerçevesinde doğru olmadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Kabir hayatına, kabir azabına, kabirde sorgu ve suale dair klasik ve modern kitap ve makale türü çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda genellikle deliller çerçevesinde savın ispatına gidilmiştir. İnkâr edenler belli ayetlerden hareket ettikleri gibi kabul edenler de belli ayetleri ve ilaveten hadisleri iddialarına dayanak yapmışlardır. Bu çalışma ise öncelikle Kur'ân'ın ahiretle ilgili anlatılarının kabir hayatına dair ileri sürülenlerle çelişmediğini göstermeye odaklanmıştır. Özellikle de hesap, tartı, amel defterlerinin verilmesi gibi anlatıların, insanların ahiretteki kalıcı yerlerinin o günde belli olacağını göstermek için olmadığını merkeze almaktadır. Bu yönüyle makalenin özgün olduğu kanısındayız.

¹ Sadece kabir azabıyla ilgili Beyhakî (ö. 458/1066) 240 rivayeti bir araya getirdiği *İsbâtu 'azâbi'l-kabri ve suâli'l-melekeyn* isimli eseri derlemiştir. Tüm bu rivayetlerdeki ortak payda, mahşerden önce ölüm ile başlayan bir hayatın varlığı ve bu hayatta azabın olduğudur. İlgili rivayetleri incelemek için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *İsbâtu 'azâbi'l-kabri ve suâli'l-melekeyn*, thk. Şeref Mahmûd el-Kudât, (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1405/1985), 1-136.

² Nurullah Aydeniz, "Saygı Değeri Bakımından Kur'ân'da Öne Çıkan Hususlar", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/16 (2019), 104.

³ Metin Özdemir, "Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış", *İslamiyat*, 5/3 (2002), 155-168.

⁴ Mehmet Okuyan, *Kur'ân'a Göre Kabir Azabı*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 175.

⁵ Okuyan, *Kur'ân'a Göre Kabir Azabı*, 138.

Çalışmada üç alt başlıkla konu incelenecektir. İlk başlıkta ölüm esnasında gerçekleşenler Kur'ân ayetlerinden referans verilerek anlatılacak, ikinci başlıkta hesap gününe dair ayetler zikredilecek, son başlıkta da kabir hayatını reddedenlerin Kur'ân'dan ileri sürdükleri argümanlar tetkik edilecektir. İlk başlık altında ölen her insanın ölüm anında kendi kalıcı sonunu öğrendiği, hesaba çekilmeden nereye gideceğini gördüğü, ölümlerle birlikte cezalandırma ve mükâfatlandırmanın başladığı gösterilmiş olacak ve böylelikle kabir hayatını inkâr edenlerin en büyük argümanı olan hesap gününden önce, kişinin akıbeti belli olmadan ceza veya mükâfatlandırma olamayacağı savının zayıflığı gösterilmiş olacaktır. İkinci başlıkta ise ölüm ile insanların akıbetlerini öğrendiği gerçeği ortadaysa neden hesap gününe, mizana, amel defterlerine, tanıklara ihtiyaç duyulduğu sorusuna cevap verilecektir. Bütün bunların, Allah'ın zerrece kullara haksızlık yapmadığını göstermek, kullar tarafından inkâr edilen amellerin hepsine gösterilmesiyle akla gelebilecek muhtemel bir haksızlık düşüncesini bütünüyle ortadan kaldırmak için olduğu ifade edilmeye çalışılacaktır. Son başlıkla da kabir hayatını -ya da buna berzah âlemi veya ölüm ile başlayan hayat diyelim- reddedenlerin Kur'ân'dan sundukları argümanların indi mülahazalar olduğu, hiçbir surette nakle doğrudan dayanmadığı, bu çıkarımların ayetlerin asli anlamından çıkarıp tevillerle bu şekilde bir sonuca varıldığı kanıtlanacaktır.

1. Kur'ân'da Ölüm Esnasına İlişkin Ayetler

Kabir hayatının olmadığını, yani kabirde sorgulama ve neticesinde azap etme veya mükâfatlandırma olmadığını ileri sürenler genel anlamda ahiretteki hesaplaşmaya dair ayetleri delil olarak ileri sürmektedirler.⁶ Bu başlık altında insanın ölüm esnasında karşılaştığı anlarla ilgili Kur'ân'da geçen ayetler ele alınacaktır. Bu ayetler ahiretteki hesap öncesinde insanların kendi varacakları sonu öğrendiğini göstermesi açısından önemlidir. İlgili ayetlerden bazıları şunlardır:

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَقَّىٰ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةَ يَصْرَعُونَ وَجُوهَهُمْ وَأَدْبَارُهُمْ وُدُّوهُمَا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“Meleklerin, inkâr edenlerin yüzlerine ve sırtlarına vurarak ve ‘yakıcı azabı tadın’ diyerek canlarını aldıklarını bir görseydin!”⁷

Ayette Allah Teâlâ inkâr eden insanların canlarını meleklerin nasıl aldığından bahsediyor. Buna göre melekler inkârcıların yüzlerine ve sırtlarına vurmaya, üstelik cehennemlik olduklarını, yakıcı azaba gireceklerini ölüm esnasında onlara söylemektedirler.⁸ Bu esnada gerçekleşen bu olayın dünya gözüyle görülemeyeceği, dolayısıyla ilgili cezalandırmanın fiziksel bedene olmadığı da zımnen anlaşılmaktadır. Zira ayette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitaben “bir görseydin” denilmek suretiyle olayın fiziki gözlerle görülemeyecek boyutta olduğuna işaret edilmiştir. Ayette zikredilen kâfirlere bu azap ölümlerle birlikte başlamaktadır. Hâlbuki daha bu insanlar hesaba çekilmemiş, amelleri ahiretteki adalet terazilerinde tartılmamıştır.

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

⁶ Bu ayetler ve bunlarla ilgili yorumlar hakkında geniş bilgi için bkz. Muzaffer Öztürk, “Kur'ân-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Yok mu?”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/1 (Haziran 2008), 253-271.

⁷ el-Enfâl 8/50.

⁸ Benzer bir ayet için bkz. el-En`âm 6/93.

“Onlar, meleklerin ‘Selam olsun size! Yapıyor olduklarımızdan dolayı cennete girin’ diyerek canlarını temiz olarak aldığı kimselerdir.”⁹

Bu ayette Allah’tan sakınan kimselerin ölüm esnasında ne ile karşılaştıkları anlatılmıştır. Melekler Allah’tan korkan bu kimselere selam vermekte ve cennete gireceklerini o anda müjdelemektedirler. Bu kimseler de henüz bir hesaba çekilmemiş, amelleri mizanda tartılmamış, defterlerini görmemiş oldukları halde cennete gireceklerini öğrenmişlerdir.

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ

“Ona ‘Cennete gir’ denildi. O da ‘Keşke kavimim rabbimin beni ne sebeple bağışladığını ve ikram edilenlerden kıldığını bilselerdi’ dedi.”¹⁰

Bu ayet-i kerimeler, Kur’ân’da “Kasaba” olarak ifade edilen¹¹ ve tefsirlerde Antakya olduğu söylenen¹² yerleşim yerinde, o yerleşim yerine gelen elçilerin davetine icabet eden kimseden bahseder. Bu kimsenin isminin Habib olduğu söylenmiştir.¹³ Gelen elçilere iman etmiş, kasabasındaki diğer insanların da iman etmeleri için çaba sarf etmiştir. Ahalisini uyarılmış, elçilerin davetine uymalarını onlardan istemiştir.¹⁴ Ne var ki bu inançlı kimseyi kasaba ahalisi öldürmüştür.¹⁵

Yukarıdaki ayet ölümü esnasında bu inançlı kimsenin karşılaştığı durumu anlatır. Buna göre öldüğü an kendisine ‘Cennete gir’ denilmiştir. Yine bu kişi rabbi tarafından bağışlandığını ve kendisine ikramlarda bulunulduğunu kavminin de bilebilecek olmasını temenni etmiştir. Ayet-i kerimler açıkça ölen bir insanın daha o anda ahirette varacağı yeri öğrendiğini, kendisine ikramlarda bulunulduğunu göstermektedir.

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَفْهَمُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدْعُونَ نُزِّلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ

“Şüphesiz ki ‘Rabbimiz Allah’tır’ deyip istikamet gösterenlerin üzerine melekler iner ve ‘Korkmayın, hüznülenmeyin ve vaat olunduğunuz cennetle sevinin! Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostunuzuz. Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey ve yine orada sizin için istediğiniz her şey olacak. Çok bağışlayan ve merhamet edenden bir ikram olarak’ derler.”¹⁶

Ayette bahsedilen niteliklere sahip kişilere meleklerin ineceğinden haber verilmektedir. Bu meleklerin söyleyecek oldukları sözlere bakılırsa bu hadisenin dünyada cereyan ettiği açıktır. Zira melekler “Biz dünyada da ahirette de sizin dostunuzuz” demektedirler. Hem dünyada hem de ahirette dost olacaklarını bildiren bu meleklerin ölüm esnasında geldikleri

⁹ en-Nahl 16/32.

¹⁰ Yâsîn 36/26-27.

¹¹ Yâsîn 36/13.

¹² Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme, (Beyrut: Dâru Taybe, 1420/1999), 6/568.

¹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 20/503-505.

¹⁴ Yâsîn 36/20-25.

¹⁵ Ebû Muhammed Muhyissünne el Hüseyin b. Mes'ûd Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 4/11.

¹⁶ Fussilet 41/30-32.

söylenmiştir.¹⁷ Nitekim geride zikredilen en-Nahl ve Yâsîn surelerindeki ilgili ayetlerde meleklerin ölüm esnasında iman edenlerle konuştukları zikredilmişti. Bu ayette de bu konuşmanın biraz daha detayı verilmiştir. Bazı müfessirler de meleklerin bu sözlerinin üç yerde; ölüm anında, kabirde ve dirilme anında olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁸

Ayette görüldüğü üzere zikri geçen kimseler öldükleri esnada cennetlik olduklarını, orada nimetlere gark olacaklarını öğrenmektedirler. Henüz hesabın ve tartının gerçekleşmediği bir anda bu kimseler nereye varacaklarını bilmektedirler.

فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ

“Bunun üzerine Allah onu, onların kurmuş olduğu kötülüklerden korudu ve Firavun hanedanını azabın kötüsü kuşattı. Sabah akşam ateşe sunulacaklar. Kıyamet koştığı günde ‘Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine sokun’ denilecek.”¹⁹

Firavun hanedanından bir adamın iman ettiği ve imanını gizleyerek onlara tebliğde bulunduğu Kur’ân’da el-Mümin suresinde anlatılır.²⁰ Ne var ki Firavun ve adamları bu mümin kişiye inanmamışlardır. Allah Teâlâ bu kişiyi Firavun’dan korumuş, Firavun, kendisine muhalif davrananlara yaptığı herhangi bir kötülüğü bu kişiye yapamamıştır.²¹

Ayet-i kerimenin konuyla ilgili kısmı, Firavun ve adamlarının kıyamet kopmadan, mahşer toplanmadan azaba duçar olduklarından bahsetmiş olmasıdır. Ayette açıkça Firavun ve adamlarının kıyamet kopmadan sabah akşam ateşe sunulacakları anlatılmaktadır. Buna göre bu kimseler de hesap ve mizan kurulmadan cehennemlik oldukları bilinen kimselerden olmuşlardır.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Melekler, canlarını kendilerine zulmederken aldığı kimselere ‘Ne haldeydiniz?’ diyecek, onlar da ‘Yeryüzünde zayıf bırakılan kimselerdendik’ diyecekler. Bunun üzerine melekler ‘Allah’ın arzı geniş değil miydi de hicret etmediniz?!’ diyecekler. İşte onlar sığınmaları cehennem olan kimselerdir. Ne kötü varış yeridir o!”²²

Ayet-i kerimenin nüzulüyle ilgili farklı anlatılar zikredilmektedir. Bedir savaşında müşriklerin safında bulunan münafıklar hakkında indiği söylenmiştir. Bu kimselerin canını melekler alırken ayetteki bahaneyi ileri sürmüşlerdir. Bir diğer görüş ise ayetin Mekke’de Allah Resulüne (s.a.v.) iman eden kimseler hakkında nazil olduğudur. Bunlar Hz. Peygamber (s.a.v.) ile hicret etmemiş, Mekke’de kalmışlardır. Müşrikler Bedir savaşına çıktıklarında bunlar da

¹⁷ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârîzmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf`an hakâiki gavâmidü't-Tenzîl ve`uyûni'l-ekâvîli fi vucûhi't-te`vîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-`Arabî, 1407/1987), 4/199.

¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur`âni'l-`azîm*, 7/177.

¹⁹ el-Mümin 40/45-46.

²⁰ İlgili ayetler için bkz. el-Mümin 28-44.

²¹ Allah Teâlâ’nın bu mümin kulu nasıl koruduğuna dair tefsirlerde farklı rivayetler bulunur. Sonuç olarak ayette açıkça Allah Teâlâ’nın bu kişiyi Firavun’dan koruduğu ifade edildiğinden, ne şekilde koruduğu çok önem arz etmemektedir.

İlgili ayet için bk. el-Mümin 40/45. Tefsirlerdeki mümin kulun Firavun’dan nasıl korunduğuna ait rivayetler için bk. Taberî, *Câmi`u'l-beyân*, 21/394-395.

²² en-Nisâ 4/97.

onlarla çıkmışlar, Müslümanların sayıca azlığını gördüklerinde Allah Resulü (s.a.v.) hakkında şüpheye düşmüşlerdir. Savaşta öldürülürken de meleklerle ayetteki zikredilen ifadeleri söylemişlerdir.²³

Ayetin zahirinden bu kimselerin ölüm esnasında hemen melekler tarafından sorgulandığı açıkça anlaşılmaktadır.²⁴ Bu da kıyametteki hesaptan önce sorgulamanın olduğunu ve burada ölen kişilerin ahirette varacakları yeri öğrendiklerini gösterir.

فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ

“Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak onların canlarını aldıklarında (halleri) nice olacak?!”²⁵

Hidayet kendilerine iyice anlatıldıktan sonra hidayete sırtlarını çeviren, şeytanın kendilerini ayarttığı ve Allah’ın indirdiklerinden hoşnut olmayanlara gizliden bazı konularda itaat sözü veren²⁶ ehl-i kitabın veya münafıkların ölüm esnasında yaşayacakları durum bu ayette anlatılmaktadır.²⁷ Benzeri anlatılar diğer sure ve ayetlerde de olmuştur. Ölüm esnasında melekler azaba başlamakta ve bu kimselerin varacakları son yer bilinmektedir.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ

“Onlardan birine ölüm geldiğinde ‘Rabbim! Beni döndürünüz! Terk ettiğim dünyada salih işler yapacağımı umuyorum’ der. Asla! Söyledikleri geveleyip durdukları birtakım sözlerdir. Onların ardında yeniden diriltilecekleri güne kadar bir engel vardır.”²⁸

Müşriklerin ölüm esnasında pişmanlık duyacaklarının,²⁹ tekrar dünyaya dönmek isteyeceklerinin, yapmayı terk ettikleri şeyleri dünyaya tekrar döndürülmeli halinde yapacaklarına dair söz vereceklerinin anlatıldığı bu ayet de ölümle birlikte insanların ebedi konaklarının neresi olduğunu öğrendiklerine dair bir delil teşkil etmektedir.

Ölüm esnasında müşriklerin ifade ettikleri bu temenni genel bir anlamı ifade etmektedir. Bir başka ayette ise infakta bulunmayan kimselerin ölüm esnasında pişmanlık duydukları, sadaka dağıtmak ve salih kimselerden olmak için ecellerinin tehir edilmesini istedikleri anlatılır.³⁰ Bu, insanların neyi yapıp yapmadıklarının farkında olduklarını ifade etmesi açısından önemlidir.

Ayrıca ayet-i kerime dünyaya geri dönmenin mümkün olmadığını, yeniden dirilme gününe kadar bunu engelleyen bir perdenin olduğunu belirtmektedir. Bu engel ayette “berzah” olarak isimlendirilmiştir. Buradan hareketle ölüm ile yeniden diriltilme arasında geçen yaşama “berzah alemi” denilmiştir.³¹ Bu “kabir hayatı” da denilen bir süreci ifade eder. Bu isimlendirmenin Kur’ân’da açıktan olması ya da olmaması fiili durumu değiştirmemektedir.

²³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, thk. Mecdî Bâselûm, (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1426/2005), 3/334-335.

²⁴ Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, 1/685.

²⁵ Muhammed 47/27.

²⁶ Muhammed 47/25-26.

²⁷ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî en-Nisâbûrî, *el-Keşf ve’l-beyân `an tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Tâhir b. Âşûr, (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1422/2002), 9/37.

²⁸ el-Mü’minûn 23/99-100.

²⁹ Taberî, *Câmi`u’l-beyân*, 19/69.

³⁰ el-Münâfikûn 63/10.

³¹ Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, 7/494.

Buraya kadar zikredilen ayetlerden anlaşıldığı üzere ölüm ile yeniden diriliş arasında yaşanan bir dönem olduğu ve bu dönemde azabın da mükâfatın da sorgunun da gerçekleştiği Kur'ân'ın ifadeleriyle sabittir. Dolayısıyla bu ara sürece "kabir hayatı" veya "berzah alemi" denilmesinde hiçbir sakınca bulunmamaktadır. Yine dünya ve ahiret hayatı olarak yaşam ikiye ayrıldığında ikinci yani ahiret yaşamının ölüm ile başladığı söylenir. Bu açıdan hayatın ikiye sınırlı olduğu gerekçesiyle ölüm ile başlayıp yeniden dirilişe kadar geçen süre yok sayılamaz. Bu evreyle ilgili itirazlar ve bu itirazların tetkiki son başlıkta ele alınacaktır.

Bu zikredilen ayetlere ilaveten helâk edilen kavimlere de değinmek gerekir. Zira bunların canları azap ile alınmış ve onlar yanlış yolda olduklarını öğrenip kalıcı sonlarını görmüşlerdir. Aşağıdaki ayetler genel anlamda helâk edilen tüm topluluklarla ilgili bilgi sunmaktadır:

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ فَلَمَّا أَحْسَبُوا أَنَّكُمْ بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ لَا تَرْجِعُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِينِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ

"Zalim olan nice kasabaların kökünü kazıdık da ardından başka kavimler inşa ettik. Azabımızı hissettiklerinde birden yerlerinden kaçtılar. 'Kaçmayın! Refaha erdirildiğiniz yaşama ve meskenlerinize dönün; belki sorulursunuz' (denildiğinde); 'Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz zalimlerden olmamız!' dediler. Bu çağrışmaları kendilerini biçilmiş, sönmüş bir hale getirinceye kadar devam etti."³²

Bu ayetlerde helâk edilen kavimlerin kendilerinin zalim olduklarını anladıkları anlatılmaktadır. Ölümleri esnasında sonlarının ne olduğunu öğrenen bu topluluklara melekler azap etmektedirler. Hâlbuki henüz hesap, tartı ve amel defterleri gösterilmemiştir!

Zikredilen ayetler çerçevesinde ölen insanların öldükleri anda mükafat veya ceza ile karşılaştıkları, ahirette varacakları kalıcı yerin neresi olduğunu öğrendikleri, meleklerin bunları sorguya çektikleri sarih olarak anlaşılmaktadır. Bu ayetlerin ifade ettiği anlamlar, ahiret günü ve kıyamet koptuktan sonra mahşerde olacaklarla ilgili Kur'ân'da yer alan diğer ayetlerle nasıl uyumlu olacak şekilde yorumlanabilir? Hesap günü anlatıları, tartı, tanıkların dinlenmesi, amel defterlerinin kişilere gösterilmesi ve diğer detaylar görünürde bu başlıkta zikredilenlerle gelişmektedir. Zira kıyamet günü ve hesap günüyle ilgili anlatılar insanların varacakları yeri hesap günündeki hesaptan sonra öğreneceğini düşündürmektedir. Bir sonraki başlıkta hesap günü anlatıları ve bunların nasıl anlaşılması gerektiği işlenecektir.

2. Kur'ân'da Hesap Günüyle İlgili Âyetler

Hesap gününün öncesinde kıyametin kopacağı ve kâinatta muazzam bir kaosun olacağı Kur'ân'da anlatılır. İlgili bazı ayetler şöyledir:

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ وَإِذَا النُّفُوسُ رُوِّجَتْ وَإِذَا الْمُؤُودَةُ سُيِّلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا أَحْضَرَتْ

"Güneş dürüldüğünde; yıldızlar söndüğünde; dağlar yürütüldüğünde; doğuracak develer başıboş bırakıldığında; yabani hayvanlar toplandığında; denizler kaynatıldığında; insanlar (amellerine göre) eşleştirildiğinde; diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü

³² el-Enbiyâ 21/11-15.

sorulduğunda; defterler ortaya serildiğinde; gökyüzü sıyrılıp açıldığında; cehennem harlatıldığında; cennet yaklaştırıldığında; kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır.”³³

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ عَلِمْتَ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ

“Gök yarıldığında; yıldızlar dağılıp saçıldığında; denizler yükselip birbirine katıldığında; kabirlerin altı üstüne getirildiğinde; her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını bilecektir.”³⁴

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقِّمَتْ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقِّمَتْ

“Gök yarıldığında ve rabbine boyun eğip gerekeni yaptığında; yer dümdüz edildiğinde ve içindekileri atıp boşaldığında ve o da rabbine boyun eğip gerekeni yaptığında...”³⁵

Zikredilen bu ayetler ve benzerleri hesap gününden önce kâinata büyük bir kaosun olacağını, düzenin bozulacağını, yeryüzünün ve göklerin tamamen başka bir hale getirileceğini anlatır.³⁶ Bunlar kıyamet sahneleridir. Hesap günü, kâinata mevcut her şey yok olduktan sonra³⁷ yeryüzünün ve göklerin yenilenmesiyle başlayacaktır.³⁸ Hesap gününde insanlar sanki dikili bir hedefe çabucak varmak istercesine kabirlerinden hızla çıkacaklardır.³⁹ O gün insanlar gruplara ayrılacaklar, mücrimler Müslümanlardan ayrı tutulacaklardır.⁴⁰ Her insana amel defteri özel olarak gösterilecek,⁴¹ herkes yaptıklarını orada bulup okuyacaktır.⁴² Kimilerinin ağızlarına mühür vurulacak, azaları kendileri aleyhinde şahitlik edecektir.⁴³ Adalet terazilerinin kurulduğu gün kimseye zerre kadar haksızlık edilmeyecek,⁴⁴ kimin tartısı ağır gelirse kurtuluşa erecek; kimin de hafif gelirse azaba uğrayacaktır.⁴⁵

Hesap gününde yaşanacağı anlatılan bu sahneler bunlarla sınırlı değildir. Ancak tüm bu ifade edilenlerden ve benzerlerinden insanların hesap günü kalıcı sonlarını öğrendikleri düşüncesi ortaya çıkabilmektedir. Hâlbuki bir önceki başlıkta geçen ayetlerde insanların ölüm esnasında kendi akıbetleri hakkında bilgi sahibi oldukları geçmişti. O halde kıyamette neden hesap olmakta, gibi bir soru cevabını beklemektedir.

Öncelikle Allah Teâlâ sorumlu birer varlık olarak yarattıklarının akıbetlerinin neresi olacağını bilmektedir.⁴⁶ Allah’ın nezdinde bu açıdan hiçbir hesaba, tartıya, ispata ihtiyaç yoktur. Ne var ki insanların birbirlerine şahit olmaları,⁴⁷ kendilerine şahit olmaları,⁴⁸ yaptıklarını inkâr

³³ et-Tekvîr 81/1-14.

³⁴ el-İnfitâr 82/1-5.

³⁵ el-İnşikâk 84/1-5.

³⁶ İbrahim 14/48.

³⁷ el-Kasas 28/88.

³⁸ İbrâhîm 14/48.

³⁹ el-Me`âric 70/43.

⁴⁰ Yâsîn 36/59.

⁴¹ el-İsrâ 17/13.

⁴² el-İsrâ 17/13, 71.

⁴³ Yâsîn 36/65.

⁴⁴ el-Enbiyâ 21/47.

⁴⁵ el-A`râf 7/8-9.

⁴⁶ Muhammed 47/19.

⁴⁷ en-Nisâ 4/41.

⁴⁸ el-En`âm 6/130.

edememeleri, Allah'ın ne kadar adil ve rahmet sahibi olduğunu anlamaları için hesap günü kurulmakta herkese dünyada yaptıkları en ince ayrıntısına kadar gösterilmektedir.⁴⁹ Hiç kimsenin itiraz hakkı kalmayacak şekilde hesabı görülmekte ve böylece doğrudan cehenneme veya cennete gönderilecek olsalardı herhangi birinde Allah hakkında bir zan oluşması ihtimali ortadan kaldırılmaktadır.

Kur'ân'ın hesap günü anlatılarında insanların kıyamet gününde birbirine iftira atacağı,⁵⁰ kötü işler yapmadıklarına dair yeminler edecekleri yer alır.⁵¹ Bunların önüne geçmek için de hesap günü en adil olacak şekilde icra edilmektedir. Yoksa hesaba çekilmeyle, adalet tartılarının kurulmasıyla veya kitapların okutulmasıyla insanların öğrenecekleri yeni bir şey yoktur. Ayrıca insanların her ne kadar birbirlerine iftira atsa da yaptıklarını inkâra kalkışsa da mazeretler üretse de yaptıklarının farkında oldukları yine Kur'ân'da haber verilmiştir.⁵²

Kur'ân'daki ölüm esnasına dair anlatılarla hesap günü anlatılarına bakıldığında kabir hayatının varlığını olumsuz kılacak herhangi bir delil gözükmemektedir. Aksine ölüm esnasına dair zikredilen ayetler yeniden diriliş olmadan önce yaşanacak olan bir hayata işaret etmektedir. Kur'ân açısından ahiret hayatı ölüm ile başlamaktadır. Yeniden dirilişe kadar yaşanan hayat ahiretin ilk basamağıdır.

Kabir hayatını reddedenler, akli çıkarımlara dayanmaları, bazı ayetleri kendilerince yorumlamaları, özellikle de kabir hayatıyla ilgili rivayetlerde geçen ifadeleri anlamlandıramamaları sebebiyle kabir hayatını reddetmektedirler. Bir sonraki başlıkta kabir hayatını inkâr edenlerin dayandıkları bazı ayetler, eleştiri konusu ettikleri bazı hadis rivayetleri ve genel manada ileri sürdükleri argümanlar incelenecektir.

3. Kabir Hayatını Reddedenlerin Argümanları

Kabir hayatını reddedenlerin ileri sürdükleri delillerin başında bazı Kur'ân ayetleri gelmektedir. Bunlardan önemli olanlarını bu başlık altında inceleyeceğiz. Ayrıca kabir hayatına dair hadislerde geçen anlatılarla ilgili kabir hayatını inkâr edenler nezdindeki eleştirilerden önemli gördüklerimizi değerlendireceğiz.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا

“Diyecekler ki: Vah halimize! Kim kaldırdı bizi uykumuzdan?!”⁵³

Ayet-i kerimede sûra üfürülmesiyle birlikte kabirlerinden kalkıp hesap vermek için rablerine koşanların⁵⁴ dile getirecekleri sözler nakledilmektedir. Buna göre diriltilmeden önceki halleri için “uyku” ifadesini kullandıkları görülmekte ve dolayısıyla ölümle birlikte yeniden diriltinceye kadar geçen sürede insanların uydukları bu ayetten hareketle iddia edilmektedir.⁵⁵ Ayrıca kabirden kalkanların göstermiş oldukları şaşkınlık da kabirde ceza veya mükafatın olmadığına delil olarak sunulmakta; ceza veya mükafat gören kimselerin yeniden

⁴⁹ el-Kehf 18/49.

⁵⁰ el-Ankebût 29/25.

⁵¹ el-En'âm 6/23-24.

⁵² el-Kiyâme 75/13-15.

⁵³ Yâsîn 36/52.

⁵⁴ Yâsîn 36/51.

⁵⁵ Özdemir, “Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış”, 165.

diriltildiklerinde şaşkınlık göstermelerinin kabir hayatının olmadığını ispatladığı ifade edilmektedir.⁵⁶

Kabirden kalkanların kendi hallerini “uyku” olarak nitelemeleri zorunlu olarak yeniden diriltirmeden önceki hallerinin uykudan ibaret olduğunu gerektirmez. Ölümle birlikte başlayan hayatta, belli bir süre ceza veya mükafatın ardından uyku halinin başlayacağı düşünülebilir.⁵⁷ Bu düşünce salt yorumlama çabasının ürünü değil; Kur’ân’a bütüncül bakışın ulaştırdığı bir sonuçtur. Birinci başlıkta zikredilen ayetlerde ölümle birlikte ödül veya cezanın başladığı açıkça ifade edilmişken, Yâsîn suresindeki ilgili ayette geçen ifade, ölümle yeniden diriliş arasında geçen zaman dilimini bütünüyle uyku olarak niteleyecek değildir. Ayetler arası çelişki olduğunu ileri sürmek anlamına gelen bu iddia Kur’ân’a tan etmektir. Hâlbuki ayetlerin cem ve telifi mümkündür. Buna rağmen bu alternatifi göz ardı etmek tutuculuktan öteye geçmeyen bir ‘bilimsellik’ anlayışının tezahürüdür.

Yine “uyku” diye çevirmiş olduğumuz *merkad* isminin mekân ismi olarak “yattığımız yerden” şeklinde anlaşılması ve bununla ahirette karşılaştıkları muazzam sıkıntıyla kıyasladıklarında kabir hayatında yaşadıklarını mecazi olarak döşeğe benzettikleri söylenebilir. Ayrıca kabirde yaşananların bedene taalluk eden bir yanı olmadığı düşüncesine göre ruhun yaşadığı azap veya mükafat halleri ve sonrasında bedenle gerçekleşen diriliş uykuda yaşananlarla benzerdir. İnsan rüyada gördüklerinin etkisinde kalmakta, kalktığında kimi zaman “keşke kalkmasaydım” diyeceği haller yaşamaktadır. Buna göre kabirde azap görenlerin kalktıklarında, ahiretin gerçekliğini anlayınca uyku hali gibi olan o kabir hayatının devam etmesini arzu etmeleri beklenen bir durumdur.⁵⁸

Bu alternatif düşünce ve yorum ihtimalleri varken ve her birinin ayetlerle desteklenir nitelikte delilleri mevcutken sanki tek yapılabilecek yorumun kabir hayatının olmayışı gibi sunulması bilimsellikle bağdaşmaz. Üstelik bu düşünce üzerinden karşıt fikri tahkir ve itham edici söylemlerde bulunmak kabul edilebilir olmadığı gibi bilime hizmetin dışında, halkı kendi gibi düşünmeyenlere karşı kışkırtma, onları aşağılama ve benzeri toplum barışı ve hoşgörüsünü zedeleyici eylemler olarak düşünülebilecek düzeydedir.⁵⁹

Yâsîn sûresinin 52’nci ayetiyle ilgili bizim kanaatimiz, kabirde belli bir süre ceza veya mükafat görüldükten sonra herkesin uyutulacağıdır. Böyle olması binlerce yıl önce ölen kimselerle yeniden dirilişe çok yakın bir zamanda ölen kimseler arasında ayırımın ortaya çıkmaması açısından daha anlamlı gözükmektedir. Bu yorumla birlikte yine kabir hayatını inkâr edenlerin ileri sürdükleri argümanlardan biri olan “İlk ölen insan ile son ölen insanın kabir hayatından yaşayacakları arasında adaletsizlik olacağı” savı⁶⁰ da boşa çıkarılmış olmaktadır.

⁵⁶ Saadettin Merdin, *İslam’ın Pavlusları II*, (İstanbul: y.y., 2015), 260.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 8/528.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, 8/528.

⁵⁹ Mustafa İslamoğlu, kabir azabının olduğunu söyleyenlerin bunu uydurduklarını, kabir azabını uydurarak buna uygun hadisler de uydurmak suretiyle yalanlar silsilesine düştüklerini söylemektedir. İslamoğlu’nun kabir hayatının varlığını kabul edenlere yapmış olduğu tahkir ve itham edici sözler hakkında geniş bilgi için bk. Akabe Medya, “Bir yalan uydurulunca... kabir hayatı, kefen vs – Mustafa İslamoğlu”, *YouTube* (30 Ekim 2018), 00:00:00-00:03:03.

⁶⁰ Okuyan, *Kur’ân’a Göre Kabir Azabı*, 216.

Kabir hayatının olmadığına dair ileri sürülen bir diğer ayet şudur:

اللَّهُ يَتَوَقَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah ruhları ölüm vaktinde, ölümü gelmeyenleri de uyku vaktinde alır. Ölümüne hükmettikleri tutar, diğerlerini belirlenmiş bir süreye kadar yollar. Şüphesiz ki bunda tefekkür eden bir toplum için ayetler vardır.”⁶¹

Ayet-i kerimenin kabir hayatının yokluğuna delil kılınan kısmı ölümü gelen ruhların Allah tarafından tutulmasıdır. Buna göre ölümle birlikte ruhlar Allah katında tutulmaktadır. Berzah alemi diye isimlendirilen bir hayat söz konusu değildir. Kabir hayatı ve berzah alemi inancı Platon’un idealar aleminin İslam’a uyarlanmış formudur.⁶²

Kabir hayatının ya da berzah alemi olarak isimlendirilen ölüm ile yeniden diriliş arası yaşamın olmadığına mesnet yapılan bu ayet salt sübjektif bir yorumla yorumlanmaktadır. “Allah’ın ruhları tutması” ifadesi kendi katında bir yerde bunları, yeniden diriliş gününe kadar işlevsiz, ölü bir vaziyete dönüştürmesi olarak algılanmakta, böyle olduğuna inanılmak istenmektedir. Hâlbuki Allah’ın bu ruhları kendi katında tutması denildiğinde bu, ruhların tutulduğu bir alemin olmasını gerektirir. Allah mekândan münezzehe olduğuna göre bu ruhlar Allah’ın var ettiği bir yerde olmak durumundadır. Bu âleme ister berzah âlemi ister kabir hayatı denildin soyut, ruhlara taalluk eden bir mekân söz konusudur. Ayrıca bu mekânda ruhların ölü vaziyette ya da işlevsiz olarak kaldıklarını söylemek gaybı taşlamaktan başka hiçbir bilimselliğe sahip değildir. Kur’ân’ın ayetleri ölüm ile birlikte bu ruhlara azap edildiğini veya ikramda bulunulduğunu açıkça ifade etmişken⁶³ aksini bu denli bir cesaretle ve farklı düşünenleri İslam’ı tahrifle suçlar üslupla söylemek bilim etiğiyle bağdaşmamaktadır.

Bunun dışında ayet-i kerimede yer alan “ruhların tutulması” ifadesi ruhların bedenlerine gönderilmemesi şeklinde anlaşılabilir⁶⁴ ki siyak da bunu desteklemektedir. Zira ayetin devamında yer alan “ölümü gelmeyenleri salar” ifadesi ölümüne hükmedilmeyen ruhların bedenlerine salınmasını anlatmaktadır. O halde ölümüne hükmedilenlerin ruhları da bedenlerine salınmamaktadır. Netice itibarıyla bu yorum da ilk yorumla paralellik arz etmektedir. Zira bedene gönderilmeyen ruhun tutulması bu ruhlara bir mekân tahsisini gerektirmektedir. Dolayısıyla ayet-i kerimenin kabir hayatını nefyeden hiçbir yönü bulunmamaktadır.

Tüm bunların ötesinde modern dönemde yapılan araştırmalar ruhun ölümden sonra yaşamını devam ettirdiğini kanıtlar türdendir. Psişik araştırma enstitüleri bedensel ölümden sonra insanların varlıklarını sürdürdüklerini kanıtlar deliller ortaya koymuşlardır.⁶⁵ Bunlar Kur’ân’da ve sahih hadislerde yerini bulan kabir hayatıyla ilgili rivayetleri destekler mahiyettedir.

⁶¹ ez-Zümer 39/42.

⁶² Merdin, *İslam’ın Pavlusları II*, 261.

⁶³ Çalışmanın birinci bölümünde geçen ayetlere bakılabilir. Örneğin bk. el-Enfâl 8/50; en-Nahl 16/32.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999), 26/456.

⁶⁵ Cafer Sadık Yaran, *Bilgelik Peşinde*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 313.

Kabir hayatını reddedenlerin bir diğer delili Fâtiha sûresinde yer alan *مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ* “Hesap gününün sahibi”⁶⁶ ifadesidir. Bu ifadede tekil olarak hesap günü denilmiş; birden çok hesaba delalet edecek şekilde “hesap günleri” denilmemiştir. Dolayısıyla buradan hareketle tek bir hesap günü olacağı ve kabirde hesabın olmayacağı iddia edilmiştir.⁶⁷

Bu iddia, kabir hayatını hesap günü olarak niteleyenler için ileri sürülebilecek bir iddiadır. Hâlbuki kabir hayatı hesap günü olarak nitelenmemektedir. Kabirde olacağına inanılan sorgulama hesaba çekme niteliğinde değil; kula inancını veya inkarını ikrar ettirme kabilindedir. Ayette bahsedilen hesap ise hassas adalet terazileri, tanıklar ve amel defterleriyle gerçekleşecek olan kapsamlı ve detaylı bir ilahi mahkeme huzurundaki hesap sorgusudur. Kaldı ki ikinci başlık altında hesap gününde gerçekleşen bu mahkemenin kullar açısından ilk defa öğrenecekleri bir akıbet sunmayacağı; her sorumlu varlığın öldüğü esnada sonunu öğrendiği; yeniden dirilişten sonraki hesabın herkesin öncelikle kendisine ve etrafındakilere şahit olması ve hiçbir suretle itiraz ve inkâr hakkı kalmaması için olduğu zikredilmişti. Buna göre Allah Teâlâ'nın kendisini hesap gününün sahibi olarak nitelemesinden kabir hayatının olmayacağını çıkarmak indi bir mülahazadan başka bir şekilde nitelenemez. Ayrıca hesap günü denildiğinde bir bütün olarak ölüm ile başlayan ahiret hayatı kastedilmektedir. Bu yaşamın farklı aşamaları vardır ve her birinde tek söz sahibi Allah Teâlâ'dır. Kabir hayatı da “hesap günü” olarak isimlendirilen günün bir aşamasıdır. Nitekim Allah Teâlâ ahiret yurdunun diğer insanlardansa kendilerine has olduğunu iddia eden Yahudilere söylediği şu sözü bu konuda önemli bir delildir:

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“De ki: Eğer ahiret yurdu Allah katında insanların dışında sadece size özgüyse o halde ölümü temenni edin de görelim! Eğer sadıksanız!”⁶⁸

Ahiret yurdunun kendilerine özgü olduğunu savunan Yahudilere ölümü temenni etmelerinin istenmesi ahiret yurdunun ölümle başladığını gösterir. Dolayısıyla ölümle birlikte başlayan ahiret yurdunda yer alan birçok aşamadan biri de kabir hayatıdır ve bir bütün olarak ahiret yurduna hesap günü denilmektedir. Ölüm esnasında meleklerin, canlarını aldığı kimseleri sorguya çektikleri Kur’ân’da ifade edilmektedir.⁶⁹ Bu sorgulama, esas sorgulama olan ilahi mahkemenin varlığını nefyetmediği gibi ilahi mahkemede sorgulama ve hesap sormanın olması da ölümle birlikte meleklerin sorgusuna engel değildir.

Kabir hayatının olmadığına dayanak sunulan ayetlerden bir de şudur:

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَيْتُمْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفْأَلَا تَتَفَكَّرُونَ

⁶⁶ el-Fâtiha 1/4.

⁶⁷ Okuyan, *Kur’ân’a Göre Kabir Azabı*, 222.

⁶⁸ el-Bakara 2/94.

⁶⁹ en-Nisâ 4/97.

“De ki: Ben size ‘Allah’ın hazineleri yanımdadır’, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size ‘Ben bir meleğim’ de demiyorum. Ben ancak bana vahyedilene tabi oluyorum. De ki: Körle gören bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?”⁷⁰

Bu ayette ve benzerlerinde⁷¹ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) gaybı bilmediği ifade edilmiştir. Buradan hareketle bütünüyle gayb olan kabir hayatına dair bilgilerin ancak vahiyle bilinebileceği, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de Kur’ân dışı bir vahiy almadığına göre kabir hayatıyla ilgili ona atfedilen sözlerin gerçekte ona ait olmadığı ve bunlara güvenilemeyeceği ileri sürülmüştür.⁷²

Yukarıdaki ayetin mesnet kılındığı iddiada öncelikle kabir hayatının gayb olduğu ve gaybın da sadece Kur’ân vahyiyle sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucu olarak da kabir hayatıyla ilgili söylenen gayb alemine dair sözler reddedilebilir düzeye getirilmeye çalışılmaktadır. Aslında burada Kur’ân dışı vahiy meselesi üzerinden iddia temellendirilmek istenmektedir.

Öncelikle gaybın sadece Allah’ın katında saklı tutulmadığı konusu ele alınacak ve bu gaybın sadece Kur’ân vahyiyle sınırlı olmadığı ifade edilecektir.

Gaybın anahtarları Allah’ın katındadır ve ondan başkası gaybı bilmez.⁷³ Ancak Allah’ın seçtiği elçilerine gaybı muttali kıldığı, razı olduğu resullerine gaybı izhar ettiği yine Kur’ân’ın ifadeleridir.⁷⁴ Dolayısıyla mutlak anlamda gaybın sadece Allah’ın katında kaldığı söylemi Kur’ân’ın parçacı değerlendirilmesinin bir sonucudur. Kur’ân ayetleri çerçevesinde Allah Teâlâ’nın gaybı seçtiği elçilerine açtığı net bir şekilde ortadadır. Gaybın açılmasıysa Allah’ın vahyetmesi aracılığıyla olur. Allah’ın vahyi sadece indirdiği kitaplar aracılığıyla olmaz. Özellikle konumuz açısından Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sadece vahiy olarak Kur’ân ayetlerini aldığı söylemi Kur’ân ayetleriyle örtüşmeyen bir bilgidir. Herhangi bir risalet görevi bulunmayan Hz. Musa’nın (a.s.) annesine Allah Teâlâ vahyetmiş ve gelecekte olacak bir olayı yani gaybi bir bilgiyi haber vermiştir. İlgili ayet şöyledir:

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ

“Biz Musa’nın annesine ‘Onu emzir. Ondan endişe ettiğinde onu nehre at; korkma ve üzülme. Çünkü bir onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız’ diyerek vahyettik.”⁷⁵

Bu ayette Hz. Musa’nın (a.s.) annesine Hz. Musa’nın ileride sağ salim kendisine döneceği ve peygamberlerden yapılacağı bilgisi vahyedilmiştir. Geleceğe dair bir haberi alan kişi herhangi bir peygamber değildir. Başkaları açısından gayb olan bu bilgiler Hz. Musa’nın (a.s.) annesine vahiy aracılığıyla verilmiştir. Ortada herhangi bir yazılı nüsha veya kâğıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu ayet yazılı vahyin dışında sözlü vahyin gerçekliğini ispatlamaktadır. Üstelik

⁷⁰ el-En’âm 6/50.

⁷¹ Benzer nitelikteki bazı ayetler için bk. et-Tevbe 9/101; Abese 80/1-4; el-Hucurât 49/14.

⁷² Okuyan, *Kur’ân’a Göre Kabir Azabı*, 435; Erkan Yar, *Ruh Beden İlişkisi Bakımından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 18.

⁷³ el-En’âm 6/59.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/179; el-Cin 72/27.

⁷⁵ el-Kasas 28/7.

peygamber olmayan bir hanım efendiye böyle bir vahiy gerçekleşmektedir. Bu aynı zamanda vahyin tek bir türünün olmadığını, her vahiy alanın peygamber olması gerekmediğini göstermesi açısından da önemlidir. Konuyla ilgili burada dikkat çekilmek istenen nokta bu hanımefendiye sözlü olarak vahyedilebildiği gibi evleviyetle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) de Kur'an dışı vahiy gelebilir.

Bunun dışında Hz. İsa (a.s.) İncil dışında kavmine evlerinde yedikleri ve sakladıkları şeyleri haber verebileceğini söylemektedir. Ayet-i kerime şöyledir:

وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ

"...ve size evlerinizde yediğiniz ve sakladığınız şeyleri haber veririm..."⁷⁶

Bu ayet-i kerime de açıkça yazılı vahyin dışında peygamberlerin vahiy aldığını göstermektedir. Bunların dışında Hz. Nuh'a (a.s.) kavmi içerisinde önceden iman edenler dışında kimsenin artık iman etmeyeceğinin vahyedilmesi⁷⁷ yazılı bir vahiy değildi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), eşleri hakkındaki bilgilendirilmesi de Kur'an'da detayı verilmeyen ve sadece böyle bir vahyin gerçekleştiğinin yer aldığı bir vahiydir.⁷⁸

Konunun ana teması Kur'an dışı vahiy olmadığından bunlarla iktifa ediyoruz. Bütün bu ayetler Kur'an dışı vahyin varlığını gösteren delilledir. Kabir hayatına dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vermiş olduğu gaybi bilgilerin, Kur'an'ın ifadeleriyle çelişmediği, onları nakzetmediği halde reddedilmesi bilimsellikten uzak duygusal bir tavır olarak gözükmektedir. Kur'an ayetleri kendi içerisinde tutarlı bir şekilde değerlendirildiğinde; Kur'an'da bahsi geçen ahiret ahvali gaybi haberler olarak nasıl Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyedilmişse, Kur'an dışında ahirete dair ve ahiretin ilk menzili olan kabir hayatına dair haberlerin de -Kur'an'la çelişmemesi, onu nakzetmemesi koşuluyla- Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyedilmesi gayet tabiidir.

Buraya kadar ele alınan argümanlar, kabir hayatını reddedenlerin Kur'an'dan delil sunduğu ayetlerden oluşmaktaydı. Bunların ötesinde kabir hayatına dair bazı hadislerde zikredilen durumların Kur'an'a aykırı olduğu argümanı kabir hayatını toptan reddetmek için öne sürülmektedir. Hemen ifade edelim ki bazı hadislerde Kur'an'a aykırı gözüken rivayetlerin olması bütünüyle bir kabir hayatını inkârı gerektirmez. Kaldı ki bazı hadislerde geçen, görünürde Kur'an'a aykırı anlatıların nasıl yorumlandığı, bunlar karşısında ilim adamlarının ne söylediği, bu hadislerin bilimsel olarak kabul edilebilir olup olmadığına dair sahanın uzmanlarının ne gibi ifadeler kullandığı araştırılmamakta, sadece kabir hayatını bir ön kabul olarak reddedenlerin literal hadis algısıyla Kur'an'a aykırı olduğu söylenmektedir. Bu duygusal yaklaşım kabul edilip ilgili bazı hadislerdeki rivayetlerin bütünüyle Kur'an'a aykırı olduğu varsayılsa bile bu, kabir hayatının inkârına bilimsel olarak yeterli olmaz. O hadisler kabul edilmez; onların dışında kalan onlarca hadis, Kur'an'ın ahirete ilişkin naslarına aykırı olmadığı düzeyde kabul edilir.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/49.

⁷⁷ Hûd 11/36.

⁷⁸ et-Tahrîm 66/3.

Örnek olması açısından, Kur’ân’a aykırı bulunan kabir hayatına dair bazı hadisler aşağıda incelenecektir:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَبْرَيْنِ فَقَالَ: «إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ لَا يَسْتَتِرُ مِنَ الْبَوْلِ وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ» ثُمَّ أَخَذَ حَرِيدَةً رَطْبَةً فَشَقَّهَا نِصْفَيْنِ فَعَرَّزَ فِي كُلِّ قَبْرٍ وَاحِدَةً قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ: «لَعَلَّهُ يُخَفَّفُ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَبْسَسَا

İbn Abbas’tan (r.anhumâ) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) iki kabrin yanına uğradı ve “Bunlara azap ediliyor. Büyük bir günah sebebiyle azap edilmiyor. Birisi bevlederken necasetten sakınmazdı; diğeri de nemime (koğuculuk) yapardı” dedi. Sonra yaş bir dal aldı ve onu ikiye böldü. Her bir kabre birini batırıp dikti. Sahabe “Ey Allah’ın Resulü! Neden böyle yaptın?” dediler. O da “Dallar kurumadığı sürece azapları hafifletilir umuduyla” dedi.⁷⁹

Bu hadisle ilgili dile getirilen itiraz, günahların affedilmesi ve uhrevi cezaların kaldırılmasında Kur’ân’ın doğrudan Allah’a yapılacak tövbe ve dualara işaret etmiş olmasıdır.⁸⁰ Hadiste Allah Resulünün (s.a.v.) yapmış olduğu hayırlı bir iş vesilesiyle ölen bir insanın amel, tövbe ve dua etmeksizin azabının hafiflemesinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla hadis Kur’ân’a aykırı gözükmemektedir.

İlgili hadiste kabirde yatanların günahlarının bağışlandığı ifade edilmemektedir. Öncelikle itiraz noktası olan bu iddia temelsizdir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir iyilik yapıp kabirde yatanların affedilmesi için bu ameli vesile etmesinin, ileri sürülen argümanla çelişen hiçbir yanı bulunmamaktadır. Ölen insanların bağışlanmasını talep etmek başta Kur’ân’ın öğrettiği bir davranıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle dua edilmesini salık vermiştir:

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

“Bunların ardından gelenler de söyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.”⁸¹

Ayette görüldüğü üzere müminler kendilerinden önce imanla göçmüş kimseler için bağışlanma duasında bulunmaktalar. Dolayısıyla Allah Resulünün (s.a.v.) ölen iki kişinin bağışlanmasını ya da azaplarının hafifletilmesini temenni etmesi Kur’ân’a aykırı düşen bir hareket değildir. Bu nedenle ilgili iddiayla hadisin metninin Kur’ân’la çeliştiği söylenemez.

Ayrıca yine Kur’ân’da Allah Teâlâ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) müminlere dua etmesini, bunun müminlere fayda sağlayacağını bildirmekte;⁸² bir başka ayetteyse müminlerin günah işledikten sonra Allah Resulüne (s.a.v.) gelmeleri ve Allah Resulünün (s.a.v.) de onlar için istiğfar

⁷⁹ Buhârî, Vudû’, 57; Müslim, Tahâret, 111; Ebû Dâvûd, Tahâret, 11; Nesâî, Tahâret, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/441.

⁸⁰ Özdemir, “Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış”, 155.

⁸¹ el-Haşr 59/10.

⁸² et-Tevbe 9/103.

etmesinin müminlerin bağışlanmasına vesile olacağını söylemektedir.⁸³ Bu yönüyle hadise bakıldığında Allah Resulünün (s.a.v.) böyle bir temennisinin fayda sağlayacağı anlaşılır.

Hadiste, kabirdekilerin azap gördüğü zikredilmiştir. Azabın sebebi olarak da tuvalet yapılırken necasetten sakınılmaması ve insanlar arasında laf taşınması söylenmiştir. Bu amellerin insana ceza getirmesinin Kur’ân’la çelişir bir yanı da yoktur. Birçok ayette insanların arasını açmak, fitne çıkarmak için faaliyet gösterenler kınanmış,⁸⁴ laf taşıyanlar azarlanmıştır.⁸⁵

Bu hadiste zikredilen davranışların sadece azaba sebep olmasının makul olmadığını ve de Allah Resulünün (s.a.v.) kabirdekilerin hallerini görmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek kabir hayatının olmadığını söyleyenler de olmuştur.⁸⁶ Bu iddia gerçekten şaşılacak düzeydedir. Zira hadisin herhangi bir yerinde ya da başka herhangi bir hadiste kabir azabının bu ikisiyle sınırlandırıldığı geçmemektedir. Allah Resulünün (s.a.v.) kabirde yatan bu kimselerin yaşadıkları halleri bilmesiye Allah Teâlâ’nın göstermesiyledir. Gaybı Allah’ın dilediği resullere açması meselesi üçüncü başlık altında ele alınmıştır. Dolayısıyla bu hadisten hareketle kabir hayatını inkâr bilimsel bir temele oturmamaktadır.

Kabir hayatının inkârını mesnet yapılan bir diğer hadis ise şudur:

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الْعَبْدُ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى وَذَهَبَ أَصْحَابُهُ حَتَّى إِثْنَةً لَيْسَمَعَ قَرْعَ نَعَالِهِمْ أَتَاهُ مَلَكَانِ فَأَقْعَدَاهُ فَيَقُولَانِ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ فَيُقَالُ: انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ أَبَدَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا وَأَمَّا الْكَافِرُ - أَوْ الْمُنَافِقُ - فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ فَيُقَالُ: لَا دَرَبَتْ وَلَا تَلَيْتَ ثُمَّ يُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً بَيْنَ أُذُنَيْهِ فَيَصْبِيحُ صَبِيحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ إِلَّا الثَّقَلَيْنِ"

Enes’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: “Kul kabrine koyulup yalnız bırakıldığında ve arkadaşları gittiğinde -ki onların nalınlarının seslerini işitir- iki melek gelir ve kulu oturarak ona ‘Şu Muhammed (s.a.v.) hakkında ne düşünüyordun’ derler. O da ‘Onun Allah’ın kulu ve resulü olduğunu şahitlik ederim’ der. Bunun üzerine ‘Ateşteki yerine bak! Allah onun yerine sana cennetten bir konağı verdi’ denilir. Kul her ikisini de görür. Kâfire -veya münafığa- gelince o ‘Bilmiyorum, insanların söylediklerini söylüyordum’ der. Ona ‘Bilmedin ve takip etmedin, öyle mi’ denilir ve ardından demirden çekiçlerle iki kulağının arasına vurulur. İnsan ve cin türü dışında yakında bulunan herkesin duyacağı bir çığlık atar.”⁸⁷

Bu hadise itiraz edenler, insanların ahiretteki sonlarının kabirde verecekleri cevaplara göre değil; dünyadaki yaşantılarına göre olacağını, salih amellerin kişilere fayda sağlayacağını Kur’ân’da belirtilmesi⁸⁸ nedeniyle kabirde soru sorulmasının Kur’ân’a aykırı olduğunu

⁸³ en-Nisâ 4/64.

⁸⁴ el-Bakara 2/27; er-Ra’d 13/25.

⁸⁵ el-Kalem 68/11.

⁸⁶ Yar, *Ruh Beden İlişkisi Bakımından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, 159.

⁸⁷ Buhârî, Cenâiz, 66.

⁸⁸ el-Mülk 67/2. Referans gösterilen ayetin meali şöyledir: “O ki hanginizin daha güzel işler yapacağını sınamak için ölümü ve yaşamı var etmiştir. O aziz ve gafurdur.”

söylemişlerdir.⁸⁹ Ayrıca soyut varlıklar olan meleklerin somut olan demir çekiçlerle azap uygulamasının akla uygun olmadığı, demir kamçıların ahirette, cehennemde uygulanan bir azap olduğu ve dolayısıyla hadisin kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir.⁹⁰ İlaveten suçluların günahından sorulmayacağı, o gün her şeyin açıkça ortaya döküleceği Kur'an'da zikredildiğinden kabirde sorgulamanın olmayacağı söylenmiş,⁹¹ dolayısıyla da hadis reddedilmiştir.

Bu iddialar da bilimsel bir yaklaşımın sonucu değildir. Öncelikle kabirde meleklerin sorgulaması ve insanların bu sorulara cevap vermesi, sonucu belirleyen herhangi bir imtihan değildir. Yeniden diriliş gününde de olduğu gibi kulların sorgulanması bütünüyle ikrar ettirme ve kişilerin başta kendilerine ve yaptıklarına tanık olmalarını sağlama amacına matuftur. Yoksa kabirde sorulan soruya verilen cevaba karşılık ceza veya mükafat verilmemektedir. Birinci bölümde zikredilen ayetlerde ifade edildiği üzere ölen kişilere öldükleri an doğrudan ikram veya ceza başlamaktadır. Hadiste ifade edilen meleklerin gelmesi ve bu soruları sorması onlara ikrar ettirmekten öte bir şey değildir. Öte yandan meleklerin soyut olmasının demir çekiçlerle azaba mani olduğunun söylenmesi anlaşılır gibi değildir. Kabirlerde yaşanan bu sorgulama ve akabinde gerçekleşen ceza veya mükafat somut değil ki demir çubuklar somut olsun. Dünya gözüyle gözükmeyen bir boyutta gerçekleşen olayları dünya şartlarıyla değerlendirmek doğru sonuca ulaştırmaz. Kaldı ki ahiretteki demir kamçılı azabı uygulayacak olanlar da meleklerdir.⁹² Ahirette somut olarak gerçekleşecek olan bu durumun kabirlerde de kendi boyutunda gerçekleşmesi gayet anlaşılır bir durumdur.

Suçlulara günahlarından sorulmaması meselesi sadece kabirdeki sorgu için değil; yeniden diriliş günündeki sorgulama için de görünürde bir çelişki olarak öne sürülmelidir. Zira yeniden dirilme gerçekleştikten sonra Allah Teâlâ sorguya çekeceğini şu ayetlerde ifade etmiştir:

فَوَرَّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Rabbine yemin olsun ki hepsine yapmış olduklarından soracağız.”⁹³

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ

“Biz muhakkak ki resul gönderilenlere de resullere de soracağız.”⁹⁴

Bu ve benzeri ayetlerde Allah Teâlâ kıyamette sorguya çekeceğini söylemektedir. İddiada ifade edilen, suçlulara günahından sorulmayacağı ile ilgili ayet,⁹⁵ meleklerin bu kimselerle ilgili yargılama bittikten sonra bunları cehenneme götürmek için harekete geçtiği esnayı anlatmaktadır. Nitekim ilgili ayetin devamında o mücrimlerin simalarından tanındığı, perçem

⁸⁹ Okuyan, *Kur'an'a Göre Kabir Azabı*, 138.

⁹⁰ Okuyan, *Kur'an'a Göre Kabir Azabı*, 381.

⁹¹ Merdin, *İslam'ın Pavlusları II*, 266.

⁹² el-Müddessir 74/31.

⁹³ el-Hicr 15/92-93.

⁹⁴ el-A'râf 7/6.

⁹⁵ er-Rahmân 55/39.

ve ayaklarından tutularak götürüldüğü zikredilir.⁹⁶ Dolayısıyla kıyamette ve de kabirde soru sorulmasını ya da sorguya çekilmesini engelleyen bir durum söz konusu değildir.

Kabir hayatını inkâr edenlerin iddialarına argüman olarak getirdikleri bu hadislerle benzerleri de eklenebilir. Ancak bunlar, kabir yaşamını inkâr edenlerin bu ve benzeri hadisler hakkındaki tutumunu ortaya koymasından yeterlidir. Görüldüğü üzere iddia sahipleri hadisleri anlamak, anlamlı kılmak ve ilgili ayetlerle uzlaşısını sağlamak yerine; önyargılı, nasıl reddedilebilir sorusuna cevap arar nitelikte bir tutum sergilemektedirler. Dolayısıyla bilimsel bir düzeyde kabir hayatının yokluğu ortaya koyulamamaktadır. Kaldı ki öne sürülen hadislerde anlatılan olayların kabul edilemez olduğu söylene bile -ki bu bize göre mümkün değildir, zira gaybın konusudur- bu, bütünüyle bir kabir hayatı inkârını bilimsel olarak gerektirmeyecektir.

SONUÇ

Kur'ân'da kabir hayatı konulu bu çalışma, insanların ölümü ile başlayan bir hayatın varlığını, bu hayata kabir hayatı denilmesini, bu hayatın yeniden dirilişe kadar sürdüğünü, bu hayatta sorgulama, ceza veya mükâfatın bulunduğunu söylemenin Kur'ân'a aykırı olmadığını sonucunu ortaya koymaktadır. Kabir hayatını/azabını inkâr edenlerin genel olarak Kur'ân'da iki yaşamdan söz edildiği, kabir hayatının kabulünün Kur'ân'da olmayan üçüncü bir yaşamın ihdas edilmesine sebep olacağı, yine Kur'ân'da kıyamet gününe dair anlatılan sorgulama, tartı, amel defterlerinin verilip okutulması gibi sahnelerin kabirdeki sorgu, azap veya mükâfatla anlamını yitireceği, zira bütün bu sahnelerden sonra azap veya mükâfatın gerçekleşeceği gerekçeleriyle kabir hayatını kabule yanaşmadıklarını göstermektedir. Ayrıca kabir hayatıyla ilgili hadislerin akla ve Kur'ân'a aykırı gözüktüğü kanısıyla bütünüyle bir kabir hayatı inkârına gittikleri sonucunu ifade etmektedir. Yine bu çalışma, bu iddiaların Kur'ân'a bütüncül bir bakış açısıyla bakılmamasının bir sonucu olduğunu söylemektedir. Kur'ân'da anlatılan, ölüm esnasında meleklerin iyi kimselerin ya da kötü kimselerin canlarını alırken takındıkları tavırlar ve söyledikleri söylemlerden hareketle insanların o esnada kalıcı sonlarının nasıl olduğunu öğrendikleri, yine o esnada azabın veya mükâfatın başladığı sonucunu çıkarmaktadır. Ayrıca ilgili ayetlerde zikredilen, Müslümanlarla hicret etmeyenleri meleklerin ölüm esnasında sorguya çektiği bilgisiyse adına kabir ya da berzah âlemi denilen bir yaşamda, yeniden diriltirmeden önce bir sorgulama olduğunu gözler önüne sermektedir. Bunlara ilaveten kabir hayatıyla ilgili rivayetlerde anlatılanların Kur'ân ayetleriyle çelişkili yanlarının olmadığı, çelişkili gözükten anlatıların imkân dâhilinde uygun tevîl edilebileceği, tevîli mümkün olmayan rivayetlerin reddinin bütünüyle bir kabir hayatını reddetmeyi gerektirmediği sonucunu da ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, ismine kabir hayatı, berzah âlemi ya da ne denirse densin, ölüm ile başlayan ve yeniden dirilişe kadar süren bir hayatın varlığını Kur'ân'dan hareketle inkâr etmenin mümkün olmadığını söylemektedir.

KAYNAKÇA

Aydeniz, Nurullah. "Saygı Değeri Bakımından Kur'ân'da Öne Çıkan Hususlar". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/16 (2019), 97-124.

⁹⁶ er-Rahmân 55/41.

Ebû Muhammed Muhyissünne el Hüseyin b. Mes'ûd Muhammed el-Ferrâ el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.

Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *İsbâtu 'azâbi'l-kabri ve suâli'l-melekeyn*. thk. Şeref Mahmûd el-Kudât. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1405/1985.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dimeşkî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Taybe, 1420/1999.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Bâselûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1426/2005.

Medya, Akabe. "Bir yalan uydurulunca... kabir hayatı, kefen vs – Mustafa İslamoğlu". *YouTube*. Yayın Tarihi 30 Ekim 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=YAzLGxg1Z9s>

Merdin, Saadettin. *İslam'ın Pavlusları II*. İstanbul: y.y., 2015.

Okuyan, Mehmet. *Kur'ân'a Göre Kabir Azabı*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.

Özdemir, Metin. "Kabir Azabı Tartışmasına Farklı Bir Bakış". *İslamiyat* 5/3 (2002), 155-168.

Öztürk, Muzaffer. "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı Yok mu?". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (Haziran 2008), 253-271.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbûrî. *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Tâhir b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2002.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Yaran, Cafer Sadık. *Bilgelik Peşinde*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.

Yar, Erkan. *Ruh Beden İlişkisi Bakımından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidü't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîli fî vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987.